

På spöksidan av Tove Janssons litteratur

”Jag har inte beslutat, men jag är övertygad om att det för mig mest äkta och lyckligaste är att gå över på spöksidan. [...] Själv är jag mycket glad och känner en stark förnimmelse av befrielse och ro.” Så skriver Tove Jansson till vännen Eva Konikoff i februari 1952. Jansson har nyligen blivit blixtrande förälskad i Vivica Bandler, en kärlek som sätts på pränt i flera brev och förevigas i muminfigurerna Tofslan och Vifslan. Efter detta fortsätter hon att förälska sig i kvinnor under resten av sitt liv, och många av hennes böcker skildrar samkönad kärlek.

Janssons personliga motto var ”arbeta och älska” och genom hela hennes författarskap går det att urskilja vissa strömningar: konstnärsskap, familjedynamiker och inte minst kärleksrelationer. Övergången till spöksidan, hennes eget namn på en lesbisk tillvaro, syns redan i muminböckerna genom Tofslans och Vifslans intåg och senare dyker även Janssons livspartner Tuulikki Pietilä upp i form av Too-ticki.

Det queera i muminböckerna har under det senaste decenniet intresserat både forskare och allmänheten, men en del av Janssons författarskap som fortfarande är ganska okänd och outforskad är hennes senare litteratur, de tretton romaner och novellsamlingar som hon skrev för en vuxen publik efter muminböckerna. Jag heter Miranda Geust och det är framför allt denna senare litteratur som jag intresserar mig för i min forskning, där jag läser Janssons romaner och noveller ur ett queerperspektiv. I den här audioessän kommer jag att visa hur en queerläsning av novellen ”Dockskåpet” och romanen *Rent spel* kan se ut.

Jag använder ordet *queer* både då jag talar om Jansson som person och om hennes böcker. Det är inte ett ord som Jansson själv använde och det är inte heller ett ord som användes i Finland på den tiden. Som jag nämnde tidigare talade Jansson själv om ”spöksidan” och bland annat i sina brev omtalar hon lesbiska både som spöken och mymlor. Spöksidan är alltså inte någonting negativt för Jansson, utan snarare en öppen hemlighet, osynlig för stora delar av samhället men i högsta grad närvarande för de initierade. Lite som det queera i hennes böcker.

Jag vill inte placera in Jansson i en viss box eller försöka slå fast någonting om hennes sexuella läggning. Däremot behöver jag ett sätt att tala om det faktum att hon inte var heterosexuell och jag behöver ett sätt att tala om hur hennes böcker bryter mot heternormen – och då blir paraplybegreppet queer ett fungerande verktyg. I det här fallet betyder det helt enkelt en sexualitet som bryter mot normen. Det finns en tendens att betrakta Janssons verk som queera för att hon själv var det, och att söka paralleller mellan litteraturen och Janssons liv, men böckerna går att läsa queert utan att göra det biografiskt. Personen Tove Jansson är oändligt

fascinerande, men hennes verk förtjänar också att läsas på sina egna premisser istället för i författarens skugga. Här finns en viktig del av finlandssvensk litteraturhistoria, och finlandssvensk queerhistoria, som länge har lämnats utforskad, och vi får se ett sätt att skriva om queera liv i en tid då det var stigmatiserat, kriminaliserat och medikaliserat att vara homosexuell.

I Janssons senare litteratur rör sig skildringarna av queer kärlek från mörka och mer pessimistiska, till trygga och ljusa. Flera exempel på det mer destruktiva finns i novellsamlingen *Dockskåpet* från 1978, och jag ska nu prata om ett av dem. I titelnovellen möter vi den nyligen pensionerade Alexander, som ”sedan tjugo år tillbaka delade våning med sin vän Erik”. Det skrivs inte rakt ut, men det är uppenbart att det handlar om en romantisk relation. Alexander och Erik delar våning, sovrum och säng. Deras rutiner är mycket domestiska, och beskrivs så här:

Mornarna var bäst. Alla fönster slängdes upp, medan de drack sitt kaffe och delade tidningen satt Erik och funderade ut lunch och middag. Ibland frågade han Alexander till råds. Och Alexander skrattade och sa, du får bestämma, låt det bli en överraskning. Jag har aldrig blivit besviken.

Relationen börjar krackelera då Alexander, uttråkad i sin pensionering, börjar ägna all sin tid åt att bygga ett fantastiskt miniatyrhus. Han börjar med att bygga omöjligt små möbler, men projektet växer och växer och tar till slut över halva köket. Erik får inte vara med och bygga, men snart blir en yngre elektriker, Boy, inbjuden till projektet och Erik blir mer och mer svartsjuk. Det dröjer inte länge innan dockhuset blir för stort för köket och flyttar in i sovrummet. Efter det sover Erik och Alexander på tätsängar i hallen, byggprojektet har alltså bokstavligen trängt ut paret ur deras gemensamma säng.

Novellen bygger upp ett svartsjukedrama som urartar i en för Jansson ovanligt våldsam scen, där Erik anfaller Boy med ett borrhäft, så här:

Boy [...] gav honom en knuff i ryggen. Då skrek Erik till, ett litet pipande skrik och famlade över hyvelbänken, i halvljuset fick han tag i ett verktyg, något som kändes hårt och kallt i handen och flög på Boy och slog till honom, blint. Borrhäftet träffade vid örat och slant ner mot axeln [...] Erik började darra, han visste ingenting annat än att han måste få slå, en gång, en enda, men hårt.

Slagsmålet, och novellen, avslutas då Alexander återvänder till rummet. Istället för att fokusera på den blödande Boy, eller den upprörda Erik, tittar Alexander på det färdiga dockhuset och

säger ”Nu är det Perfekt. Det har aldrig byggts ett sådant hus som Eriks och mitt.” Här känns han vid, och prioriterar, Erik, men slutet lämnas öppet, vi får inte veta om relationen går att reparera eller vad som händer med det färdigställda dockhuset. Vi blir lämnade i den obekväma stämningen efter slagsmålet, där svartsjukan ligger tjock i luften.

Drygt tio år senare, i romanen *Rent spel* från 1989, skriver Jansson fram en mycket ljusare kärlekshistoria. Berättelsen följer konstnärsparet Jonna och Mari i en rad ögonblicksbilder. Mari är författare, Jonna är bildkonstnär. Det är en roman där ingenting egentligen händer samtidigt som hela livet ryms. Jonna och Mari är två äldre kvinnor, om de hade haft vanliga jobb hade de sannolikt redan varit pensionärer, men eftersom de är konstnärer fortsätter de arbeta av lust till konsten och för att försörja sig. Precis som i ”Dockskåpet” skrivs det inte ut att de är ett par, utan det kommer fram mellan raderna. Det här är karaktäristiskt för de queera aspekterna av Janssons författarskap, en spänning mellan att visa och dölja, ett lockrop från spöksidan.

Rent spel hör till de av Janssons romaner som har lästs queert också av andra än mig. Speciellt romanens sista kapitel brukar lyftas som ett tydligt uttryck för en romantisk relation. I det kapitlet tror Mari att Jonna tänker lämna henne eftersom Jonna plötsligt börjar bete sig annorlunda. Det visar sig att Jonna har fått ett konstnärstipendium för att tillbringa ett år i Paris – ensam. Först överväger Mari möjligheten att följa med, att i smyg dela stipendiet med Jonna, att hyra ett eget rum i närheten, eller att åka ner för att hälsa på. Men till slut landar hon i att de kanske klarar av, och till och med mår bra av, att arbeta på varsitt håll. Så här lyder romanens sista mening: ”en äventyrlig tänkbarhet höll på att ta form; möjligheten av en alldeles egen ensamhet i frid och förväntan, nästan ett slags lustighet som man kan tillåta sig när man är välsignad med kärlek.” Det här är den enda gången i romanen som relationen beskrivs med ordet kärlek, här blir det romantiska explicit, uttalat.

Men det finns flera mer subtila kärleksbeskrivningar i *Rent spel*, och jag vill lyfta fram min favorit. Den utspelar sig i ett kapitel som heter ”Killing George”, vilket också är namnet på en novell Mari försöker skriva. I kapitlet håller hon på med vad som känns som den sjuttioelfte omarbetningen av novellen och Jonna börjar tröttna på Maris velande. Novellen blir aldrig färdig, den skrivs bara om och om och Jonna orkar inte diskutera ännu en version. Så här tänker hon: ”Kunde [Mari] till exempel beskriva mig så att folk får en snabb och övertygande bild? Vad kan man säga – ett brett avvisande ansikte, ganska fårat, brunt hår som blir grått, stor näsa?” Hon går tillbaka in till Mari och säger ”försök beskriva hur jag ser ut”, och Mari svarar så här:

Jag skulle försöka beskriva nånting av tålmod. Och envishet. På något sätt få fram att du inte vill ha någonting annat än – nåja, det du vill ha. Vänta lite... Håret har en ovanlig skiftning i brons, i synnerhet i motljus. Din profil och din korta hals kommer en att tänka på gamla romerska – du vet, kejsare som trodde de var gud och hela världen... Vänta – det är rörelserna och sättet att gå. Och när du långsamt vänder ditt ansikte mot mig. Ögonen...

I Maris blick blir Jonnas utseende till någonting extraordinärt. Det hår som Jonna själv beskriver som brungrått blir för Mari bronsfärgat, profilen blir kejsarlig – nästan gudomlig. Och sedan går hon djupare, det är inte bara de fysiska attributen som gör Jonna, det är ”rörelserna och sättet att gå” och dessutom Jonnas rörelse *mot* Mari, ”när du långsamt vänder ditt ansikte mot mig.” Det finns så mycket kärlek i Maris beskrivning att den smälter bort hela Jonnas irritation. Hon avbryter Mari och säger att hon är redo att hjälpa med novellen nu. ”Vi tar alltihop från början”, säger hon. ”Läs långsamt, vi har tid.” Precis som Mari, i det sista kapitlet, är beredd att ge Jonna tid och frihet att resa till Paris, ger Jonna här Mari tid och uppmärksamhet i hennes arbete. Deras största kärleksgåva till varandra är genomgående denna tid och omsorg om varandras konst och om relationen.

Under de tio år som passerar mellan ”Dockskåpet” och *Rent spel* mjuknar Janssons beskrivningar av queer kärlek. Jonna och Mari blir visserligen osams ibland, och det finns kapitel som pyr av svartsjuka, men det finns också alltid försoning och harmoni. Den kärlek som skrivs fram här har fått de vassa kanterna bortslipade, den är bekväm och självklar och enkel i all sin komplexitet. Precis som i ”Dockskåpet” lämnas slutet öppet, vi får inte veta vad som händer med relationen då Jonna flyttar till Paris. Men istället för osäkerhet och ånger, är det en känsla av ljus förhoppning som stannar kvar. Vi vet att de är välsignade med kärlek.

Det vi hör i de här två, och i andra, av Janssons berättelser är ett eko från spöksidan, ett eko från det queera. I sin samtid kunde eller ville hon inte benämna de samkönade relationerna i sina böcker som romantiska, både Alexander och Erik och Jonna och Mari beskrivs i texten som ”vänner”. Men om vi fokuserar mindre på definitioner och benämningar och mer på det som verkligen händer i texten – om vi vågar kännas vid delade sängar och illa dold svartsjuka, men också gemensamma drömmar och invanda morgonrutiner – så finns spöksidan där och väntar på att bli framläst. Både de destruktiva och de livsbejakande aspekterna av den.

I början citerade jag ett av Janssons brev från 1952, där hon skriver att hon ska gå över till spöksidan. Hon är glad och känner sig lugn och fri i tillvaron, en känsla som hon över 30 år senare ska gestalta i *Rent spel*. I brevet skriver Tove Jansson: ”Huvudsaken är väl ändå att man har frid med sig själv och vet vad man vill.”

Litteratur:

Jansson, Tove 1978/2018: ”Dockskåpet”, i *Dockskåpet*, Helsingfors: Förlaget M

Jansson, Tove 1989/2019: *Rent spel*, Helsingfors: Förlaget M

Gustafsson, Barbro K 1992: *Stenåker och ängsmark. Erotiska motiv och homosexuella skildringar i Tove Janssons senare litteratur*, Uppsala: Uppsala universitet

Jansson, Tove (red. Westin, Boel & Svensson, Helen) 2014: *Brev från Tove Jansson*, Helsingfors: Schildts & Söderströms

Lahdenperä, Hanna 2022: ”’Det finns mycket tomrum som måste respekteras’. Kärlekens poetik i Tove Janssons senare prosa”, i *Tanke/världar. Studier i nordisk litteratur tillägnade Kristina Malmio*, Helsingfors: Nordica Helsingiensia 61, s. 298–312

Wells, Hallie 2019: ”Between Discretion and Disclosure. Queer (e)labor(at)ions in the Work of Tove Jansson and Audre Lorde”, i *Journal of Lesbian Studies* vol. 23, nr. 2, s. 224–242

Westin, Boel 2007: *Tove Jansson. Ord, bild, liv*, Stockholm: Albert Bonniers förlag

Österlund, Mia 2016: ”Queera underströmmar i Tove Janssons poetik. Från muminsviten till *Den ärliga bedragaren*”, i *Modernitet, barndom, historie. Festskrift til Harald Bache-Wiig*, Oslo: Novus forlag, s. 121–139